

ЕТИЧНИЙ СКЛАДНИК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ (В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

У статті з урахуванням наукових джерел і проведеної дослідно-експериментальної роботи на юридичних факультетах вищих навчальних закладів охарактеризовано комунікативні засади професійної діяльності юристів, окреслено етичний складник комунікативної компетентності майбутніх юристів, представлено етапи формування комунікативної компетентності майбутніх юристів у процесі вивчення спеціальних дисциплін, під час лекцій, практичних занять, комунікативних тренінгів.

Ключові слова: юрист, професійна діяльність юристів, комунікація, комунікативна компетентність майбутніх юристів, етичний складник, формування комунікативної компетентності майбутніх юристів, спеціальні дисципліни, комунікативний тренінг.

Визначальними чинниками законотворчої, правоохоронної, правозахисної діяльності юристів є рівень сформованості комунікативної компетентності, здатність приймати життєво важливі рішення в умовах високої психологічної напруги, уміння вести комунікативну взаємодію з громадянами, що відповідає принципу гуманності, національним і світовим професійним стандартам. Успішне вирішення фахових завдань значною мірою залежить від глибокого усвідомлення та добросовісного виконання громадянського і професійного обов'язку, відповідального ставлення до законності та правопорядку, поваги до прав і свобод людини. Такі професійно важливі якості завжди цінувалися в юристові, а на сьогодні від дій цих фахівців значною мірою залежить моральне здоров'я конкретної людини і громадський порядок у державі. Отже, невід'ємним складником професійної діяльності юристів, їх комунікативної компетентності є комунікативно-етичний складник.

У Концепції розвитку вищої юридичної освіти в Україні (2009) відповідно до основних принципів ООН щодо суспільної ролі і місця правника визначено, що юрист – це відкрита для

клієнта особа, яка на засадах здобутої кваліфікації та дотримання високих стандартів моральності та професійної етики здійснює діяльність, спрямовану на захист прав та законних інтересів клієнта з урахуванням публічного порядку держави [4]. Науковий інтерес становлять дослідження, в яких з'ясовано деонтологічні, морально-етичні аспекти юридичної діяльності (С. Алексєєв, О. Бандурка, І. Бризгалов, В. Горшенєв, С. Гусарєв, В. Журавський, О. Зайчук, О. Скакун, С. Сливка, В. Тацій, Ю. Шемшученко та ін.); обґрунтовано сутнісні характеристики професійної, зокрема комунікативної компетентності, особистісних якостей майбутніх юристів (А. Білоножко, О. Бовдир, О. Калита, О. Косянова, Л. Станкевич, О. Усманова, А. Храмцова, Г. Чанишева, Г. Яворська та ін.).

У межах статті з урахуванням наукових джерел охарактеризуємо комунікативні засади професійної діяльності юристів, етичний складник комунікативної компетентності майбутніх юристів, простежимо специфіку його формування в умовах педагогічного експерименту.

Професійна діяльність юристів, як показує аналіз наукових джерел, – це багатогранний і багатоплановий процес, спрямований на особистість з її фізичними і психосоціальними проблемами. Завдання, які вирішують у ході професійної діяльності юристи, полягають у тому, щоб встановлювати межі можливої поведінки суб'єкта, захищати суб'єкта від протиправного втручання інших суб'єктів та зобов'язувати винних до відновлення порушеної межі. Від юридичної консультації, рішення юриста значною мірою залежить доля людини, добробут сім'ї, її майновий стан, економічний розвиток суспільства [3, с. 41].

Інтеграція України у світовий та європейський правовий простір, розвиток української державності, усвідомлення необхідності взаєморозуміння і співпраці з різними країнами світу, високий рівень потреби в міжкультурній комунікації, утвердження в українському суспільстві верховенства права, розвиток правової свідомості і правової культури громадян, забезпечення національної правової безпеки держави зумовлюють відведення належного місця у структурі професійної діяльності юристів комунікації. Специфічними рисами правозастосовчої, правоохоронної, правозахисної діяльності фахівці

вважають інституціональність комунікації, жорстку правову регламентацію професійної поведінки і рішень нормативними документами, екстремальний характер вирішення завдань, часто в ситуаціях конфліктної взаємодії.

Аналіз професіограм юридичних професій (суддя, прокурор, адвокат, слідчий, нотаріус та ін.) [1; 2; 3; 5] дає можливість розглядати особистість юриста в якості професіонала, духовно-моральної і мовнокомунікативної особистості, що володіє технікою письмового й усного юридичного мовлення; уміє розробляти, укладати, інтерпретувати різні юридичні тексти (закони, інструкції, показання, дані допитів); застосовувати закони та інші нормативно-правові акти; надавати кваліфіковані юридичні консультації; здійснювати юридичні дії (пояснювати, доводити, переконувати) у точній відповідності із законом (обвинувальна промова, захисна промова, участь у судових дебатах, мовленнєва ситуація допиту), активно використовує спеціальні прийоми впливу на людей, що відповідають правовим і етичним нормам і дозволяють досягати комунікативних цілей з найменшими часовими втратами, здійснювати правову пропаганду і правове виховання у сфері професійної діяльності.

Такі важливі професійні і особистісні риси знаходять відображення у понятті комунікативної компетентності юриста, яке на основі результатів аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць (О. Калита, О. Косянова, Л. Станкевич, О. Усманова, А. Храмцова, Г. Чанишева та ін.) конкретизуємо так: це інтегративна характеристика особистості, що поєднує ціннісні установки, комунікативні знання, уміння, навички, здібності, які забезпечують вільне володіння вербальними і невербальними засобами юридичної комунікації відповідно до морально-етичних норм і правил поведінки суб'єктів правових відносин, виконання адекватних комунікативних дій у певному колі професійних правових ситуацій. Невід'ємним складником комунікативної компетентності є етичний складник.

Аналізоване міжнародне і вітчизняне законодавство, нормативно-правові документи, наукові джерела і досвід викладання в юридичному закладі підтверджують: професійна етика має бути вагомим компонентом професійно-педагогічної культури і професіоналізму. Юрист повинен дотримуватися найвищого

рівня чесності, порядності, поваги гідності щодо учасників правового спілкування, відчувати особисту відповідальність за свої вчинки, уміти критично оцінювати і здійснювати контроль за своєю професійною поведінкою, професійними діями, спиратися у своїй діяльності на закони загальнолюдських відносин, морально-цінні, професійно-етичні норми і соціально значущі моральні правила. Обов'язковим у професійній підготовці юристів різних країн є курс або іспит з юридичної деонтології або професійної етики.

Етичний складник враховано нами у компонентах комунікативної компетентності юриста-бакалавра. Мотиваційно-афективний компонент включає мотиви і потреби, ціннісні орієнтації у здійсненні професійної комунікації, спрямованість на міжособистісне спілкування, на взаємодію, прагнення до організації спілкування з партнером на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній основі, розвинену емпатію, саморегуляцію. Комунікативно-інформаційний компонент відповідає за обмін між співрозмовниками інформацією, містить мовнокомунікативні засоби культури професійного спілкування, культури слухання, професійної етики. Комунікативно-когнітивний компонент відображає ступінь усвідомлення моральних цінностей професії (професійний обов'язок, відповідальність, честь, гідність, повага до прав і свобод людини), рівень знань юридичної термінології, психології особистості, професійного юридичного (вербального і невербального) спілкування, його стилів, бар'єрів, що виникають у процесі міжособистісного і професійного спілкування, знань культури професійного спілкування, професійної етики. Поведінково-інтерактивний компонент характеризує рівень реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях професійного спілкування, включає уміння і навички, що ґрунтуються на володінні комунікативною технікою (технікою спілкування), уміння вербальної (мовленнєво-комунікативні, риторичні, текстово-дискурсивні, психолінгвістичні) та невербальної взаємодії з учасниками правових відносин; конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях, рефлексію і корекцію професійного спілкування.

З урахуванням наукових досліджень і проведеної дослідно-експериментальної роботи на юридичних факультетах Університету сучасних знань (м. Київ), Вінницької філії Університету сучасних знань, Української академії банківської справи (м. Су-

ми), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Київського університету управління та підприємства нами визначено критерії сформованості комунікативної компетентності майбутніх юристів з урахуванням етичного складника. В якості критерію мотиваційно-афективного компонента виділено критерій ціннісно-смыслової орієнтації (показники: рівень ціннісних пріоритетів і смыслової орієнтації при здійсненні професійної комунікації, спрямованість студента на міжособове спілкування, взаємодію, прагнення до організації спілкування з партнером на суб'єкт-суб'єктній основі). Критеріями комунікативно-інформаційного компонента визначено інформаційний (показники: рівень володіння мовнокомунікативними засобами культури мовлення, спілкування, слухання, професійної етики), комунікативно-когнітивного компонента – критерій знань (показники: рівень знань юридичної термінології, психології особистості, про основи юридичного спілкування, його стилі, бар'єри, професійну комунікативну етику і етикет; критерій мислення (показники: рівень комунікативної (мовної, мовленнєвої) грамотності, логічності, послідовності, глибини, повноти, обґрунтованості комунікації). Серед критеріїв поведінково-інтерактивного компонента виділено критерій умінь і навичок (показники: рівень володіння уміннями комунікативної взаємодії (моделювати і прогнозувати комунікацію з різними суб'єктами правових відносин) і критерій регуляції поведінки (показники: рівень комунікативного самоконтролю, комунікативної рефлексії, нормативність комунікативної поведінки).

Аналіз освітньо-кваліфікаційних характеристик, навчальних планів, навчально-методичного забезпечення спеціальних дисциплін, виробничої практики, узагальнення педагогічного досвіду засвідчив, що навчально-виховний процес загалом створює необхідні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. Водночас застосування діагностик (опитувальник «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування», тест «Інтерперсональна діагностика» Т. Лірі, тести «Мотиви та цінності професії», мотивації вибору професії на основі загального рівня комунікабельності (В. Ряховський), «Тест на вияв рівня емпатії з різними категоріями людей» (І. Юсупов), «Методика визначення стратегії поведінки особистості в

конфліктних ситуаціях» (К. Томас), «Методика виявлення типу спрямованості на спілкування» (С. Братченко), «Рівень комунікативної толерантності» (В. Бойко), оцінювання самоконтролю у спілкуванні (методика М. Снайдера), тест «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей» (Б. Федоришин та В. Синявський), методика діагностики рівня перцептивно-невербальної компетентності Г. Розена, тест комунікативних умінь Л. Міхельсона), результати виконання комунікативно-рефлексивних, ситуаційних завдань засвідчили переважання у студентів середнього і низького рівнів сформованості комунікативної компетентності за всіма критеріями, труднощі у професійному спілкуванні, недостатнє володіння ними юридичною технікою, технікою аргументації.

З метою ефективного формування комунікативної компетентності, його етичного складника у процесі дослідно-експериментальної роботи залучали студентів до виконання професійних завдань, орієнтованих на формування механізмів мислення, розвиток комунікативних здібностей, рефлексивної сфери особистості.

На *мотиваційному етапі* (1 курс) пріоритету надавали формуванню у студента позитивної мотивації до набуття професійних комунікативних знань, цінностей професії і професійного юридичного спілкування. У процесі викладання української мови (за професійним спрямуванням), теорії держави і права, юридичної деонтології у межах модулів і тем «Мова і право», «Юридична герменевтика», «Юридична діалогіка», «Мовлення як джерело інформації про особистість» акцентували увагу на специфіці професійного юридичного спілкування, професійної етики юриста, труднощах вербального і невербального спілкування. Оволодінню студентами способами колективної праці, опануванню основ мистецтва спілкування, формуванню особистісних якостей сприяла позааудиторна робота (ігри, вікторини, конкурс на кращу промову, інсценування творів відомих письменників, предметні тижні циклових комісій, навчальні екскурсії, урочисті заходи («День Конституції України», «День юриста», «Шануємо ветеранів» та ін.)).

На *практично-діяльньому етапі* (2-3 курс) у процесі вивчення спеціальних дисциплін («Конституційне право України», «Цивільне й сімейне право», «Кримінальне право»,

«Цивільно-процесуальне право», «Кримінально-процесуальне право»), опрацювання тем і питань «Особливості використання мовних засобів у кримінальному, цивільному судочинстві», «Мовленнєві стратегії і тактики у юриспруденції», «Юридичний діалог», «Лінгвістична конфліктологія», «Мовленнєва толерантність», «Лінгвістична експертиза», «Техніка постановки питань» особливу увагу було приділено застосуванню інтерактивного навчання, що передбачає діалогову взаємодію учасників комунікативної діяльності, відпрацювання комунікативних умінь і навичок у різних професійних ситуаціях, формування вмінь самоконтролю й самоаналізу комунікативної поведінки. З метою формування умінь активного слухання і розуміння співрозмовника, правильної постановки запитань, поглиблення уявлень про окремі статті законодавства проводили тренінг стресостійкості, основу якого складали рольові ігри, що імітують професійні ситуації (у формі юридичної консультації, судового засідання, проведення переговорів).

Творчий етап (4 курс) був спрямований на забезпечення діалогової взаємодії учасників комунікативної діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; залучення студентів до правової просвітницької роботи з різними категоріями громадян; вивчення спеціальних дисциплін на засадах міжпредметної інтеграції, вдосконалення комунікативних знань, умінь і навичок, творчий підхід до виконання завдань під час юридичної клініки і виробничої практики.

Інтегрований курс «Судова риторика» спрямовували на формування у майбутніх юристів умінь визначати тему, ідею, мету, завдання, жанр, стиль висловлювання, виступу, діалогу, здійснювати відбір цитат, прикладів, складати план, текст промови, упорядковувати аргументи і докази, добирати точні, образні, переконливі мовні засоби для вираження думки, використовувати засоби логіко-емоційної виразності (наголоси, темп, інтонацію, паузи, тон голосу), невербальні засоби (рухи, позу, жести, міміку), володіти мовленнєвим апаратом (дихання, голос, дикція). Практичні заняття проводили як тренінг вербальної публічної комунікації, що спрямовували на розвиток усномовних навичок професійної комунікації: умінь чітко, конкретно, зрозуміло, лаконічно, доцільно процесуально формулювати

питання, уважно слухати відповіді, за допомогою питань уточнювати, з'ясовувати окремі деталі (роль слідчого), умінь вести діалог, дискусію, суперечку, допит, дотримуючись особливостей комунікативної поведінки (тактовності, об'єктивності, толерантності) (роль судді), умінь і навичок, необхідних для проведення ефективного консультування і вибудови взаємостосунків між юристом і клієнтом (юрисконсульт).

Використані діагностичні методики переконали, що така робота сприяє формуванню компонентів комунікативної компетентності майбутніх юристів. Вони характеризувалися високим рівнем розвитку мотивів і потреб у здійсненні професійної комунікації, прагненням до організації спілкування з партнером на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній основі, розвиненою емпатією та рефлексією; володіли мовнокомунікативними засобами мовної культури, культури спілкування, культури слухання, поводити себе відповідно до моральних норм співтовариства. Під час виробничої практики студенти володіли емоційною стійкістю, уміннями слухати, переконувати, цілісно використовували вербальні і невербальні засоби професійного спілкування.

Отже, професійна діяльність юристів – це багатогранний і багатоплановий процес, спрямований на особистість з її фізичними і психосоціальними проблемами. Центральне місце у структурі професійної діяльності юристів займає комунікація, а володіння комунікативною компетентністю є пріоритетним. Значне місце у структурних компонентах комунікативної компетентності майбутніх юристів посідає етичний складник, що передбачає усвідомлення моральних цінностей професії (професійний обов'язок, відповідальність, честь, гідність, повага до прав і свобод людини), культуру професійного юридичного (вербального і невербального) спілкування, культуру слухання. Дослідно-експериментальна робота на юридичних факультетах кількох вищих навчальних закладів із метою ефективного формування комунікативної компетентності, його етичного складника засвідчила якісні зміни. Студенти характеризувалися високим рівнем розвитку емпатії, комунікативного самоконтролю, комунікативної рефлексії, успішно виконували соціально-професійні ролі юриста у процесі комунікативної взаємодії, аналізували і моделювали професійно

орієнтовані ситуації, а отриманий досвід використовували під час виробничої практики та роботи в юридичній клініці.

Список використаної літератури

1. Бандурка О. М. Юридична деонтологія : підручник / О. М. Бандурка, О. Ф. Скакун. – Харків : Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – СПб : Питер Ком, 1998. – 656 с.
3. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 2-ге вид., перероб. – К. : Знання, 2006. – 487 с.
4. Концепція розвитку вищої юридичної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/doc/koncepc.htm>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підруч. / С. С. Сливка. – вид. 2-е, перероб. і доп.– К. : Атіка, 2003. – 320 с.

Людмила Насиленко

ЭТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ (В УСЛОВИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА)

В статье на основании научных источников и проведенной экспериментальной работы на юридических факультетах высших учебных заведений охарактеризованы коммуникативные основы профессиональной деятельности юристов, этический компонент коммуникативной компетентности будущих юристов, представлены этапы формирования коммуникативной компетентности будущих юристов при изучении специальных дисциплин, во время лекций, практических занятий, коммуникативных тренингов.

Ключевые слова: юрист, профессиональная деятельность юристов, коммуникация, коммуникативная компетентность будущих юристов, этический компонент, формирование коммуникативной компетентности будущих юристов, специальные дисциплины, коммуникативный тренинг.

Ludmila Nasilyenko

THE ETHICAL COMPONENTS OF FUTURE LAWYERS' COMMUNICATIVE COMPETENCE (IN TERMS OF EDUCATIONAL EXPERIMENT)

In the article the communication principles of lawyers' professional activity are described; the ethical component of lawyers' communicative competence is outlined, and the specifics of its formation in terms of pedagogical experiment are mentioned. It is proved that the professional activity of lawyers is a multidimensional process dedicated to the personality and his physical and psychosocial problems. Central position in the structure of lawyers' professional activity is taken by communication and possession of communicative competence is a priority.

It is determined that among the structural components of lawyers' communicative competence an important place takes ethical component, that provides awareness of the moral values of the profession (professional duty, responsibility, honor, dignity, respect for human rights and freedoms), professional legal culture (verbal and nonverbal) of communication, culture of hearing. It is done the overview of the experimental work at the law faculties of several higher education institutions for the effective formation of communicative competence, its ethical component. It is noted, that in the classroom with special subjects students were attracted to perform professional tasks, focused on the formation mechanisms of thinking, the development of communication skills, reflective sphere of a personality. Some practical exercises were conducted in the form of communication training, the content of which corresponded to the content of the main components of lawyers' communicative competence.

Based on diagnostic techniques it is made a conclusion that such work contributes to preparing students for practical training, students' participation in the legal clinics.

Keywords: *lawyer, professional lawyers' activity, communication, communicative competence of future lawyers, ethical component, formation of communicative competence of future lawyers, specialized disciplines, communication training.*

Одержано 12.11.2014 р.